

QADIMGI OLD OSIYO DAVLATLARI TARIXI

Ruzmetov Jasur

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti

Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Saidusmonov Bahrom

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qadimgi Old Osiyo davlatlari tarixiga oid malumotlar beriladi Qadimgi Old Osiyo davlatlari Xett, Mitanni, Ossuriya, Urartu, davlatlari tashkil topishi, madaniyati ularning hayoti faoliyatlari, dehqonchilik, chorvachilik bilan shug'ullanganliklari shuningdek, davlat boshqaruv tizimlari davlatni kengaytirish uchun qilgan urushlari davlat hukumdorlari faoliyatlari Ossuriya davlatining kuchayishi xett davlati madaniyatining yuksalishi Ossuriya davlatining parchalanishi va tugatilishi haqida malumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Xett, Tuliya, Ashshur, Mitanni, Menua, Teyshebani, Dengiz xalqlari.

Ancient: Asian states of Hittite, Mitanni, Assyria, Urartu, the formation of the states, their culture, their life activities, farming, cattle breeding, as well as the state management systems, the wars made by the state rulers for the expansion of the state. activities, the rise of the Assyrian state, the rise of the culture of the Hittite state, information is given about the disintegration and dissolution of the Assyrian state.

Key words: Hittite, Thulian, Asshur, Mitanni, Menua, Teishebani, Sea Peoples.

Er. avv. XX-XVIII asrlarda Kichik Osiyoda ashshurlik savdogarlar bir necha savdo koloniyalarini barpo qiladilar. Bu savdo koloniyalari orqali xalqaro savdo olib boriladi, eng avvalo, metallar va yuqori sifatli gazlamalar savdosi amalga oshiriladi. Bu davrda sharqiy Kichik Osiyoda Xett qabilalari boshqa mahalliy tub joy aholini assimillatsiya qiladilar.

Kichik Osiyodagi Nesa (Kanish), Burusxan, Kussar va Xattusi kabi shaharlari o'z ichiga olgan siyosiy birlashmalar vujudga kela boshlaydi. Kichik Osiyoning bu siyosiy birlashmalarining ilk birlashuvi eramizdan avvalgi XVIII asrning birinchi yarmida yuz beradi. Viloyatlardan birining hokimi Anitta Nesa shahrini markaz qilib, Qora dengizdan Kichik Osiyodagi tuz ko'ligacha bo'lgan hududlari egallab bepoyon davlatni barpo qiladi.

Qadimgi Xett davlatida urug'-jamo'a qoldiqlari ham kuchli bo'lgan. Xett podsholari o'z hokimiyatlarini xalq kengashlariga tayanib amalga oshirganlar. Qurol ko'tarishga qobiliyatli bo'lgan barcha erkaklar podsho chiqaradigan pankus deb ataladigan yig'ilishga muntazam ishtirok etganlar. Zodagonlar davlat boshqaruvida

faol qatnashib, o'zlarini kuchli tayanchi bo'lgan zodagonlar kengashi (Tuliya) orqali xalq yig'iniga boshchilik qilganlar. Zodagonlardan tashqari davlat boshqaruvida podsho oilasi: aka- ukalari va boshqa qarindoshlari muhim rol o'ynaganlar.

Qadimgi xett an'anasiga ko'ra podshoning vorisi podsho oilasidan tanlangan. Ko'pincha voris tanlashda podshoning ji- yanlari, uning opa-singillarining o'g'illariga imtiyoz berilgan. Odatga ko'ra davlatni ikki hukmdor: podsho va malika boshqargan. Agar podsho vafot qilsa, malika o'z unvonini yangi podsho hukmdorligi vaqtida ham saqlab qolgan. Yangi podshoning rafiqasi malika bo'lish uchun, sobiq podshoni bevasi malikani o'limini kutib turgan¹

Anitta vafotidan keyin er. avv. XVII asr oxirida boshqa xett urug'i hokimiyat tepasiga keladi. Xett davlatining asoschilarining birlashtiruvchi siyosatini istilochi va islohotchi podsho Labarna (yoki Tabarna) (Er. avv. 1675-1650-yillar atrofida boshqargan) tugallaydi. U istilochilik yurishlarini davom ettirib Tavitog tizma- sining shimoliy qismini egallaydi va shimoliy Qora dengizga chiqadi. Xett davlati chegaralarini «Dengizdan-dengizgacha ken- gaytiradi. Uning ichki va tashqi siyosati kuchli ta'sirlangan va tan bergan, keyingi vorislari Labarna va uning rafiqasi Tavannanna nomlarini o'zlariga unvon sifatida qabul qiladilar. Labarna mavjud xett an'analari zid ravishda o'g'li Xattusilini o'z vorisi deb e'lon qiladi. Xattusili I (er. avv. 1650-1625-yillar atrofida) poytaxtni xettlarning sobiq bosh markazi Xattusiga ko'chiradi. (Shu voqeadan keyin davlat rasmiy ravishda Xatti zamonaviy fanda Xett» deb atala boshlandi.)

Uning vorisi Mursili I (er. avv. 1625-1590-yillar atrofida) davrida Xett podsholigida markazlashuv kuchayadi. U Mesopotamiyadan Finikiyaga boradigan yo'ldagi asosiy savdo markazi bo'lgan Shimoliy Suriyadagi Xalpa shahrini bosib oladi. Mursili I eramizdan avvalgi 1595-yilda uzoq Bobilga yurish qilib Hammurapi sulolasini tugatdi. Ammo mamlakat ichida keskin vaziyat vujudga keladi. Saroy fitnachilari podsho hokimiyatini kuchayishini istamay taxt vorisligiga ko'pgina da'vogarlar bo'lishiga imkoniyat beradigan an'analarni saqlab qolishga urinadilar. Oqibatda Mursili I saroy fitnasi qurboni bo'ladi. Xett hukmron tabaqalari ichida o'zaro kelishmovchiliklar boshlanadi. O'zaro kelishmovchiliklarga Telepin I (er. avv. 1530-1500- yillar atrofida) chek qo'yadi. Uning davrida faqat podshoning o'g'li taxtga chiqish huquqiga ega bo'ldi; agar podshoning o'g'illari bo'lmasa, uning singlisining o'g'li va eng so'ngida podshoning ku- yovlari taxtga da'vogar bo'lish qoidasi o'rnatilgan. Taxt vorisligining bunday tartibi qat'iy bo'lib, zodagonlar kengashi pankus ning taxt vorisligi masalasidagi rolini tugatdi. Ammo qolgan masalalarda pankus o'z huquqini saqlab qoldi. Pankusning yuqori pog'onasi bo'lgan tuliya hal qiluvchi rol o'ynadi. Tuliyaning ruxsatisiz podsho uning biror-bir a'zosi bo'lgan zodagonni qatl qila olmas edi.²

¹ R. Rajabov. "Qadimgi dunyo tarixi" T. 2009-yil. 107-bet

² R. Rajabov. "Qadimgi dunyo tarixi" T. 2009-yil. 106-116-betlar

Agarda tuliyaning ruxsati bilan uning biror a'zosiga podsho tomonidan o'lim jazosi berilgan taqdirda ham podsho aybdorning oilasini ta'qib ostiga olish va mulkini musodara qilish huquqidan mahrum edi.

er. avv. XVI asrlar) qadimgi Xett podsholigi davri deb hisobladilar. Telepin va uning o'g'li hukmronligidan so'ng, Xett davlatining tushkunlik davri boshlanadi. Bu davr o'rta Xett podsholigi davri (er.avv. XV asr) deb nom oldi. Bu davrda Xett podsholigining ahvoli yana og'irlashadi. Bir asr davomida Xett davlati va jamiyati go'yoki tushkunlikni boshidan kechiradi.

Mitanni (akkad tilida-Xanigalabat) davlatida (er. avv. 1560- 1260-yillar) yuqori Mesopotamoyada Xurrit qabilasi mitannilar XVI asrda asos soldilar. Mitanni poytaxti yuqori Xaburdagi Vassokanda joylashgan edi. Mitanni podsholari hind-oriy sulola ismlarini saqlab qolib Mand jangchilari podshosi va Xurri jangchilari podshosie unvonlariga ega edilar. Hind-oriy ma'budlari Indra, Mitra-Varuna va Nasati hukmron sulolarining homiy xudolari Adv. XVI asr oxirida podsho Suttarni I davrida Mitanni Zagros va Nine viyadan Shimoliy Suriyagacha bo'lgan hududni egallab, ulkan davlatga aylandi. Shu vaqtdan boshlab bir yuz ellik yil davomida Old Osiyoda Mitannidan kuchli bo'lgan qudratli davlat yo'q edi. Mitanni bu davrda Misr bilan Mesopotamiya va Sharqiy O'rtayer dengizi havzasi uchun uzoq kurash olib bordi. XV asrda xalqaro vaziyat o'zgarib Misr bilan Mitanni o'rtasida ittifoqchilik munosabatlari o'rnatildi va sulolaviy nikohlar tuzildi. Tutmos IV va Amenemxotep III Mitanni malikalariga uylandilar.³

Er. avv. XIV asr boshlaridagi Mitannidagi sulolaviy nizo, saroy fitnalari davlatni zaiflashtirdi. Xett podshosi Suppilium Mitanniga qarshi urush ochib Suriyani tortib oldi va Mitanniga bostirib kirdi. Yordamga chaqirilgan Osuriya hukmdori Ashshurballit I mamlakatni Sharqiy viloyatlarini anneksiya qildi. Shu vaqtdan Mitanni shimoliy Mesopotamiyadagi kichik bir davlatchaga aylanib qoldi. Uni ustidan nazorat qilish uchun osur va xetlar o'zaro kurash olib bordilar. Qachonlardir qudratli davlat qoldig'i sifatida Mitanni Er. avv. 1260-yilda Ossuriya podshosi Salmanasar I tomonidan tugatildi.

Qadimgi Osuriya markazi Ashshur bo'lgan kichik hududni o'z ichiga olgan edi. Ammo ilk Osuriya jamiyatida savdo yetakchi o'rin egalladi. Qadimda Osuriya orqali Kichik Osiyo va Kavkaz ortidan Tigr daryosi bo'ylab o'rta va Janubiy Ikki daryo oralig'i va Elamga, Sharqiy O'rtayer dengizidan muhim savdo yo'llari o'tgan edi.

Ashshur shahri asosiy savdo yo'llarida o'rnashib qolish uchun o'z koloniyalarini barpo qilishga uringan. Ashshur Kichik Osiyoni sharqiy qismini faol kolonizatsiya qilgan. Bu yerdan mis, qo'rg'oshin, kumush, chorva mollari teri va yog'och tashib ketilgan.

³ R. Rajabov. "Qadimgi dunyo tarixi" T. 2009-yil. 112-bet

Qadimgi Osuriya jamiyatida ibtidoiy quldorlik shakllangan bo'lib, ibtidoiy jamoa qoldiqlari saqlanib qolgan. Podsho va ibodatxona yerlarida jamoachi va qullar mehnat qilgan. Yerning asosiy qismini jamoa yer egaligi tashkil qilgan. Qulchilikning asosiy manbalari mulkiy tabaqalanish natijasida erkin jamoachilarning qarzi uchun qul qilish va chetdan qul sotib olish bo'lgan. Er. avv. XVI asrgacha Osuriya podsholari Alum-Ashshur, shahar-jamoa esa Ashshur deb atalgan. «Kichik va ulug'lar xalq yig'ini o'z ahamiyatini yo'qota borgan, hokimiyatning oliy organi Shahar Uyi» boylardan tuzilgan oqsoqollar kengashi edi. Kengash a'zolari ichidan bir xil muddatga alohida lavozimli shaxs, limmu tayinlanib, u shahar xazinasini boshqargan, uning nomi bilan joriy yil boshlangan. Oqsoqollar kengashi sud va ma'muriy ishlar bilan shug'ullanadigan mansabdor shaxs «ukillumani tayinlagan. Shahar-davlatning merosiy hokimi Ishshiakkum lavozimi ham mavjud bo'lib, u diniy vazifalarni bajarib, ibodatxonalar qurilishiga rahbarlik qilgan. U urush vaqtida harbiy boshliq bo'lgan. Er. avv. XX asrda xalqaro vaziyat Osuriya uchun noqulay kelgan. Frot havzasida Mari davlati yuksalib, Ashshurning g'arb savdosiga jiddiy to'siq bo'lgan. Xett davlati Osuriya savdosini Kichik Osiyoda to'xtatib qo'ygan. Amoriy qabilalarini Ikki daryo oralig'iga yurishlari ham vaziyatni beqaror qilib, Osuriya savdosiga zarar yetkazgan.

Faqat er. avv. 1781-yillar atrofida amoriylardan bo'lgan yo'l boshchi Shamshi - Adad Ashshur shahrini o'zini Yuqori Mesopotamiyadagi davlatini markaziga aylantirgan. Ashshur Ikki daryo oralig'ining shimolidagi shaharlarni bosib oladi, Marini bo'ysundirib, Karxemish bilan ittifoq tuzadi. Suriya shaharlari ham bosib olinadi. Ashshur g'arb savdosida vositachilikni o'z qo'lga oladi. Davlat boshqaruvida podshoning mavqei kuchayadi. Shamshi-Adad davlat boshqaruvini bevosita o'z qo'lga olib, mutlaq hukmdor sifatida davlat boshlig'i, oliy harbiy boshliq va sudya vazifasini o'taydi. Boshqaruvni takomillashtirishga zaruriyat tug'iladi. Mamlakat hududi, aholisi okruglarga bo'linib, ularni boshqarish uchun noiblar yuboriladi. Er. avv. 1757-yilda Shamshi-Adadning o'g'li Ishme-Dagan davrida Ashshurni Hammurapi bosib oladi.⁴

Er. avv. 1740-yillar atrofida kassitlarning Mesopotamiyaga hujumi davrida Shamshi-Adadning avlodlari hokimiyatni yana o'z qo'llariga oldilar. Ammo bu sulola tez orada hokimiyatni boshqalarga topshirishga majbur bo'ladi, lekin Shamshi-Adad sulolasining boshqaruvi Ashshur tarixining eng yorqin davri deb tan olingan, keyinchalik Osuriya podsholari ro'yxatida Shamshi-Adad va uning ajdodlari ham kiritiladi.

Er. avv. XVI asrda Babil sulolasi qulagach, Ashshur qudratli qo'shni davlat Mitannining tazyiqiga qarshi Misr bilan diplomatik aloqa o'rnatadi. Bunga qarshi er. avv. XV asr o'rtalarida Mitanni podshosi Shaushaattar Ashshurni bosib olib, uni Mitanniga qaram qiladi. Mitanni Ashshurni g'arbga chiqadigan savdo yo'lidan bu-

⁴ R. Rajabov. "Qadimgi dunyo tarixi" T. 2009-yil. 115-116-betlar

tunlay mahrum qiladi. Keyingi asr boshlarida Ashshur Bobilni hukmronligini tan olish evaziga Mitanni zulmidan ozod bo'ladi va bir qancha vaqt o'tgach, Bobildan to'la mustaqil bo'ladi.

Urartu tarixiga oid osur, urartu hujjatlari, podsho yozuvlari mavjud, shuningdek, oz miqdorda xo'jalik hujjatlari ma'lum. Xurritlarga qarindosh bo'lgan Urartu (Uruatriy) qabilalari er. avv. 1300-yillar atrofida qabilalar ittifoqiga birlashganlar. Eramizdan avvalgi IX asr o'rtalarida bu ittifoq Biayneli («Van; osurlar Urartu deb atagan) nomli davlatni barpo qildilar. Uning markazi Tushpa bo'lib, Van ko'lini sharqida joylashgan edi.

Urartu davlatining o'z taraqqiyotini gullab-yashnagan davri podsho Menua (810-786-y.y.) va uning vorislari hukmronligi vaqtida (eramizdan avvalgi IX asr oxirida) zaiflashgan davri Rusa I podsholigiga to'g'ri keladi. Davlat xo'jaligini asosi sug'urma dehqonchilik bo'lib, ekinzorlarda erkin dehqonlar mehnat qilganlar. Asir qullar ko'p sonli bo'lgan. Ular podshoh xo'jaligi, dehqonchilik va hunarmandchilik sohalarida ishlaganlar. Urartuni davlat boshqaruvi podshoning hukmronligiga asoslangan. Podsholarning eng birinchi vazifasi mamlakatni qudratli dushman Osuriya bosqinidan himoya qilish edi.

Urartu davlati uzoq vaqt Osuriya davlatining bosqiniga uchradi. Osuriyaning ko'p sonli qo'shinlari Urartu qal'a, shahar-larini talon-taroj qildilar. Er. avv. VIII asr oxirida Urartularning diniy markazi Musasin Osuriya qo'shinlari tomonidan bosib olingan. Podsholar Argichti va Sarduri II Osuriyaga qarshilik ko'rsatishga harakat qildilar. Ular Osuriyaga qarshi turli koalitsiyalarga kirdilar, lekin Osuriya kichik Urartuni o'ziga tobe qildi. Bundan tashqari, ko'chmanchi kimmeriylar Urartu shahar, qishloqlarini taladilar. Zaiflashib qolgan Urartu er. avv. VI asrda Midiya tomonidan bosib olindi. Urartuni madaniyati va iqtisodi to'g'risida arxeologik qazishmalar boy ma'lumot beradi. Teyshebani (Karmir Bilur) Eribuni (qadimgi Yerevan) va Argishtihinil (podsho Argimchi qurgan) shaharlari kuchli fortifikatsiya inshootlari bilan o'rab olingan. Teyshebani qal'asidagi ombor va oziq-ovqat saqlanadigan omborlarda birdaniga 5000 gektarli dala va uzumzorlar hosilini saqlash mumkin edi.⁵

Xulosa

Xulosa qilib shularni aytish mumkinki Qadimgi Old Osiyo davlatlari madaniyatini o'rganish bizga qadimgi dunyo tarixi haqida muhim malumotlar olishimiz mumkin bo'ladi Qadimgi Ossurya davlatining tashkil topishi hududini kengaytirish uchun olib borgan urushlari uning madaniyati yuksalishiga ham xizmat qilgan chunki urush orqali boshqa hududlardan olib kelingan oltin qimmatbaho metallar buyumlar bilan birga ko'plab qimmatli kitoblar ham Ossurya markaziga olib kelingan va shu orqali Ossurya davlatida madaniyat rivojlangan keyinchalik Ossurya

⁵ R. Rajabov. "Qadimgi dunyo tarixi" T. 2009-yil. 117-bet

davlati zaiflasha boshlagan va Bobil podsholigi tomonidan bosib olingan va tugatilgan. Qadimgi Xett davlati Old Osiyodagi yirik davlatlardan biri hisoblangan ular dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanishgan qo'shni davlatlar bilan savdo aloqalari olib borishgan urush paytlarida aravalardan foydalanishgan tarixda nomlari noma'lum bo'lgan "dengiz xalqlari" tomonidan bosib olingan. Urartu davlati qadimgi Old Osiyo davlatlaridan biri bo'lib u ko'p marotaba Ossuriya davlati bilan urush olib borishgan asosiy xo'jaligi sug'orma dehqonchilik hisoblangan hukumdor Menuo hukumronligi davrida gullab-yashnagan lekin vorislari davrida zaiflashib qolgan hukumdorlarning asosiy maqsadlari Ossuriyani bosib olish hisoblangan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Boynazarov F. A. Qadimgi dunyo tarixi. T.: 2004.
- 2.Blavatskiy V.D. Qadimgi dunyo arxitekturasi. M.:1939 yil.
- 3.R. Rajabov. "Qadimgi dunyo tarixi" T. 2009-yil. 106-116-betlar
- 4.Kabirov "Qadimgi sharq tarixi", T,:2016-yil
- 5.Yu. V. Yakovets. Sivilizatsiyalar tarixi. M .: VLADOS. 1997 yil.
- 6.Qadimgi dunyo tarixi / Ed. ULAR. Dyakonov, V. D. Neronova, I. S. Sventsitskaya. M.: 1983.